

Дослідження аудиторії

В. Владимиров

УДК 070.19; 659.441.3

Стереотипи Уолтера Ліппмана та блокова структура масової свідомості

Уолтер Ліппман – особа для нашої журналістики напівлегендарна. Всі про нього чули, але, здається, ніхто особисто не читав. Його книги не могли бути перекладені й видані за часів СРСР, а нині у видавців немає на це грошей. Цитатами з творів Ліппмана сповнені численні теоретичні праці, але з часом помічаєш одні й ті самі рядки, що невідомо яким чином з'явилися у нашому теоретичному просторі та перекочують із твору в твір.

Між тим, головна книга цього американця під цілком сучасною назвою “Public Opinion” вийшла друком у 1921 році, всього через три роки після закінчення Першої світової війни. Сторінки її ще дихають подіями, що відбувалися на фронтах у центрі Європи, рясніють іменами генерала Жоффре, президента Вільсона, Клемансо, Ллойда Джорджа, кайзера, Леніна з Троцьким тощо. Тим з більшим подивом помічаєш, наскільки актуальними є пошуки й знахідки цього мудрого, трохи іронічного автора.

Головну проблему Ліппман визначив так: “Оглядаючись назад, ми можемо побачити, наскільки недосконало знаємо довколишнє середовище, у якому, проте, живемо. Ми можемо бачити, що новини про нього доходять до нас часом швидко, часом повільно, але те, що ми вважаємо правдивою картиною, ми сприймаємо як довілля” [1, 4]¹. Він вжив слово “вважаємо”, і в цьому ключ до розуміння як його теорії, так і справжнього співвідношення нашого знання про світ – і власне світу як такого.

Оцей незбіг “уже знання” та бажання знати про світ, який безперервно й стрімко розвивається, є джерелом, по-перше, нашого

нерозуміння, облуди й помилок, а по-друге, оновлення нашого знання.

Є ще одне надзвичайно важливе протиріччя – між розумінням загальної картини всього світу та її миттєвого втілення у фрагменті, даному людині, групі, суспільству: “Ми можемо бачити, що, поки вони вправлялися та билися, працювали й перетворювали світ, яким вони його собі уявляли, вони сягали результатів, або зазнавали невдачі, продукуючи щось для світу, яким він був” [1, 4].

Стереотипи ніхто не вигадував і не запроваджував, – як і багато чого у світі людей; вони виникли з суспільної потреби в них:

“Якби не було ніякого практичного водноманітнення в оточенні, не було б і ніякої економії, а тільки помилка в людській звичці передбачення. Але є водноманітнення досить точні, й потреба в економії уваги є справді неунікненною, отже відмова від усіх стереотипів задля цілковито цнотливого ставлення до досвіду збіднила би людське життя” [1, 60].

Коріняться вони дуже глибоко не тільки у масовій, а й в індивідуальній свідомості:

“Чим відмінні стереотипи й звідки та легковажність, з якою ми користуємося ними? Вони кінець-кінцем залежать від тих змістових форм, які складають нашу філософію життя. Якщо в цій філософії ми сповідуємо, що світ кодується згідно з кодексом, яким ми володіємо, нам відповідно до цього треба робити наші повідомлення про те, що відбувається, описуючи світ, що рухається за нашим кодексом. Але коли наша філософія каже нам, що кожна людина є тільки маленькою частинкою світу, а його інтелект схоплює в найкращому разі тільки фази й аспекти в грубій сітці ідей, тоді, якщо ми використовуємо наші стереотипи, нам краще знати, що

¹ Тут і далі переклад з англійської, польської та російської мій – В.В.

вони – лише стереотипи, підтримувати їх злегка, з радістю змінювати їх” [1, 6].

Неодноразово автор підкреслював ту величезну роль, яку, на його думку, відіграють стереотипи в нашому житті:

“Нічого дивного, що будь-яке порушення стереотипів має вигляд нападу на підвалини всесвіту. Це напад на підвалини **нашого** всесвіту і, якщо йдеться про речі серйозні, ми готові визначитися, що немає ніякої різниці між нашим всесвітом і Всесвітом... Це анархія, якщо наш порядок речей не є єдино можливим... Модель стереотипу не нейтральна... Це всі ці речі й ще дещо”. І далі: “Стереотипи міцно заряджені почуттями, що стосуються їх. Вони – фортеці наших традицій, і під їхнім захистом ми відчуваємо безпечною ту позицію, яку займаємо” [1, 64].

Отже, стереотип у Ліппмана – скоріше щось консервативне, нерухоме, що зупинилось у своєму розвитку та може не тільки сприяти, а й заважати загальному поступу. Здатність стереотипу змінюватися виголошена ним, але не досліджена: “Що визнається як істина, як добро і зло, як надія, не зафіксоване навечно. Все це утверджується через стереотипи (що живляться з попереднього досвіду й зберігаються в судженні тих, хто прийшов пізніше)... Стереотипи можуть бути змінені” [1, 107]. І в іншому місці: “Певною мірою зовнішній вплив, надто ж якщо це надруковані або мовлені слова, забирає деяку частку від системи стереотипів. І це справді відчутно й водночас є перетворенням змісту свідомості” [1, 65].

“Ми, – веде Ліппман, повертаючись до витоків стереотипів, – прагнемо також розуміти все ясніше, коли наші ідеї започаткувалися, де це відбулось, як вони надійшли до нас, чому ми сприйняли їх. Вся правдива історія запобігає в такий спосіб облуді. Це дозволяє нам знати, яка чарівна казка, яка шкільна книжка, яка традиція, який роман, п'єса, картина, фраза зростила одне упередження в цій свідомості, друге – в тій” [1, 65].

Механізми творення стереотипів та їхньої взаємодії не такі вже й складні, і автор описує їх у такий спосіб:

“Людський розум – не плівка, що реєструє раз і назавжди кожне враження, яке отримує. Людський розум без упину й постійно творить. Картинки, що виникають та поєднуються, загострюються тут, збираються

тут, оскільки ми робимо їх складнішими, ніж наші власні. Вони не лежать нерухомо перед лицем розуму, а перетворюються поетичним чином у наші особисті висловлювання...

Здійснюючи це, ми персоніфікуємо якості та драматизуємо відносини. Як певного разу в алегорії – події світу постають перетвореними. Суспільні Рухи, Економічні Сили, Національні Інтереси, Громадська Думка трактуються як персони. Або персони, скажімо, Папа Римський, Президент, Ленін, Морган чи Князь стають ідеями або установами. Найглибший з усіх стереотипів є людський стереотип, що приписує людську природу неживим або колективним речам” [1, 103].

Місце існування стереотипів – не реальність, а людське її сприйняття: “**випадковий факт, творча уява, бажання вірити** – ось ті три елементи подробиці дійсності, до яких додається ще й інстинктивне ставлення. Отже, досить ясно, що за певних обставин люди так само сильно піддаються вигадці, як і дійсності, і що в багатьох випадках вони допомагають створювати ці вигадки, в які самі потім вірять... Хай першим кине камінь той, ...хто не сприймав будь-яку вигадку без прямих доказів та ніколи не бачив зрадника або шпигуна там, де їх не було взагалі. Хай кине камінь той, хто ніколи не передавав як щирю правду те, що він чув од когось, хто знав не більше за нього” [1, 10].

Заглиблюючись у саму суть досліджуваного поняття, Ліппман підкреслює: “...Я вже казав, що стереотипи більше, ніж ідеали, тому що слово “ідеал” звичайно вміщує в собі те, що ми трактуємо як добро, істину й прекрасне... Наш стереотипований світ не є ... світом, яким він має бути. Це тільки різновид світу, якого ми прагнемо” [1, 69].

Закінчуючи цю, одну з головних для нього, думку, автор пише з неповторною іронією: “Наші стереотипи того, що є найкращі люди, ...не повинні бути зіпсовані розумінням. Те, що є ворожим, має бути відкинуто, що відмінне – має зникнути з очей, які не бачать... Часом свідомо, частіше несвідомо ми піддаємося тискові фактів, які імпонують нашій філософії” [1, 78].

Що ж керує системою стереотипів?

Уолтер Ліппман у розділі “Кодекси та їхні вороги” вказує, що зв'язок усередині стереотипів теж значною мірою формалізо-

вано: “Моральний кодекс є схемою управління, пристосованого до певної кількості типових положень... Це може бути Божа воля або княжа... В усякому разі, творці кодексу фіксують певні типові ситуації та через певні форми мислення чи інтуїції визначають модель поведінки” [1, 79].

Роль кодексів, за Ліппманом, надзвичайна: “Зміст кожного морального кодексу є картинкою людської природи, картою все-світу та версією історії” [1, 80].

Рухомість кодексів забезпечується можливістю їхнього різнодумачення: “Навколо кожного кодексу є трактування інтерпретаторів” [1, 79].

Щодо суті кодексів автор висловлюється однозначно: “Під словами “моральний кодекс” я розумію всі різновиди: особистий, родинний, економічний, професійний, правничий, патріотичний, міжнародний. У центрі кожного є модель стереотипу психології, соціології та історії” [1, 81].

Звісно, світ людського буття складніший від типових ситуацій. Ліппман це розуміє, ба навіть підкреслює: “Певні погляди людської натури, установлень та традицій рідко підходять під усі кодекси” [1, 81], – однак й відкидати очевидне не можна. Стереотипи й кодекси тісно пов’язані між собою, вони існують, зберігаються та змінюються разом, у взаємозалежності.

Позбавлення ілюзій – якраз і було головною метою Уолтера Ліппмана при створенні книги. Він сам вказав на цю мету, полегшивши розуміння його праці: “Наша перша турбота щодо вигадки та символу – це забути їхню цінність для існування соціального порядку й думати про них просто як про важливу частину механізму людської комунікації” [1, 8].

Друга його мета – навчити людей правильно ставитися до громадської думки з її символами, стереотипами та кодексами:

“Збираючи докупи наші громадські думки, ми маємо малювати в уяві більший простір, аніж можемо бачити на власні очі, та більший час, аніж можемо відчувати, але ми мусимо описувати й оцінювати більше людей, більше дій, більше речей, аніж можемо полічити або наочно уявити. Ми повинні складати й узагальнювати. Ми повинні брати наші приклади й трактувати їх як типові” [1, 95].

Уолтер Ліппман дивиться на існування стереотипів у масовій свідомості сучасної йому Європи й Америки з неприхованою усмішкою та навіть із долею здорового критицизму. Вчитаймося, наскільки й нині є актуальними його думки та висновки:

“...Але коли стимул псевдо-факту призводить до дії в речах або позначається на інших людях, протиріччя швидко наростають. Тоді настає зіткнення чиеїсь голови з кам’яним муром, навчання досвідом, свідчення трагедії Герберта Спенсера – вбивство Прекрасної Теорії бандою жорстоких фактів” [1, 10].

“Питання в тому, як утвердити наші приватні версії на політичній сцені: цей процес залежить від того, чи добре ми засвоїли знання шляху, яким погляди з’єднуються, та пильнування наших власних поглядів, коли вони з’єднуються з іншими” [1, 161].

Як бачимо, автор протиставляє реалістичний погляд усім іншим, преса не може потурати нічому, окрім реалізму, інакше вона почне відкидати свою сутність через спростування власних принципів. Автор не обстоює необхідність чи корисність стереотипів – він обстоює реалізм, а стереотипи лише покликані допомагати його утвердженню.

Зовні вони виступають як символи. Ліппман не зосереджується на дослідженні символів так, як це робить О. Ф. Лосєв, для нього вони – лише прапорці, що полегшують розуміння того, де знаходиться стереотип та в чому його головний зміст. Російська революція – стереотип, Ленін – символ.

Ми поєднуємо стереотипи між собою, навіть управляємо ними через кодекси.

Кодекси, як і стереотипи, є надзвичайно складними утвореннями: “Зміст кожного морального кодексу – це картинка людської природи, карта все-світу й версія історії” [1, 80].

“Під словами “моральний кодекс” я розумію всі різновиди: особистий, родинний, економічний, професійний, правничий, патріотичний, міжнародний. У центрі кожного є модель стереотипу психології, соціології та історії” [1, 81].

Ліппман розуміє, що типове не охоплює цілком індивідуального: “Певні погляди людської натури, установлень та традицій рідко підходять під усі кодекси” [1, 81]. Він

бачить і зовнішні зв'язки та протиріччя, що виникають із типових структур у безмежному просторі індивідуального: "Стереотип... – війна на два фронти" [1, 87], маючи на увазі небезпеку знищення стереотипу стихією нових обставин, – та другу небезпеку надмірної жорсткості, браку валентності, якого в стереотипу, на його думку, достатньо.

Великий інтерес являє собою зіставлення західної думки з тим, що думають про таку структуру вітчизняні теоретики. Зокрема, у видатного українського філолога О. О. Потебні ми знаходимо посилання на блоковість мислення та спілкування задля досягнення тієї ж мети – економії енергії та часу на спілкування. Так на стор. 215 його праці "Мысль и язык" читаємо: "Скорочення роботи думки дає їй можливість працювати з дедалі більшими й більшими масами".

І потім: "Коли ми говоримо, ми витрачаємо величезну кількість комплексів думки. Але до своєї думки вводимо тільки натяки на них. Ці натяки і є матерія, з якої створюються блоки" [6, 215].

Однак ні в Ліппмана, ні в Потебні, ні в Лосева ми не знайдемо детального аналізу структури блоків та кодексів.

І нині до цього автора можна застосувати винайдену У. Ліппманом мудрість: "...Здебільшого те, як ми бачимо річ, є комбінацією того, чим вона є, та того, що ми очікуємо знайти" [1, 76]. До честі Уолтера Ліппмана, слід сказати, що у випадку з його книгою відстань між цими поняттями мінімальна.

1. Lippman Walter. Public Opinion. – New York, London: The Free Press. A Division of Macmillan Publishing Co., Inc. New York; Colier Macmillan Publishers, London, 1949. – 268 p.

2. McQuail Denis. Media Performance. Mass Communication and the Public Interest. – London, Newbury Park, New Delhi: SAGE Publications, 1993. – 238 p.

3. Communication and Change. The last Ten Years – and the Next. Ed. by Wilbur Schramm, Daniel Lerner – Honolulu: An East-West Center Book. Published for the East-West Center by the University Press of Hawaii, 1978. – 372 p.

4. Harold D. Lasswell. The Structure and Functions of Communications in Society. // Mass Communications. Ed. by Wilbur Schramm. Second edition. – Urbana, Chicago, London. University of Illinois Press, 1960. – 695 p. - p. 117–128.

5. Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство. – М.: Искусство, 1976. – 367 с.

6. Потебня А. А. Полное собрание трудов: Мысль и язык. Подгот. текста Ю. С. Рассказова и О. А. Сычева. Комментарии Ю. С. Рассказова. – М.: Лабиринт, 1999. – 300 с.

7. Chen M., Bargh T. A. Nieswiadome potwierdzenie zachowaniem automatycznie aktywizowanych stereotypow. Czasopismo Psychologiczne, 4 (2), 1998, – s. 89 - 104.